

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG
1201
.N24

Nash Jezik.
НАШ ЈЕЗИК

XXVI/4—5

UNIV. of MICH.

FEB 28 1986

Current Serials

**БЕОГРАД
1985.**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVI (нова серија)

Св. 4—5 (1985)

САДРЖАЈ

Извори супстанције и структуре српскохрватског књижевног језика (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	167
Структура слога и проблем силабизација у српскохрватском језику (РАДОЈЕ СИМИЋ)	181
Именичка образовања с префиксима <i>над-</i> и <i>под-</i> (МИЛИЦА РА- ДОВИЋ-ТЕШИЋ)	205
Неки случајеви конгруенције у језику Марка Миљанова (БРАНИ- СЛАВ ОСТОЈИЋ)	220
Гласовне промене у енклизи (ЗОРКА КАШИЋ)	228
Из терминологије и лексике	
Неки проблеми српскохрватске дијалектолошке номенклатуре (ДРА- ГОЉУБ ПЕТРОВИЋ)	234
Термин <i>видео</i> (ЈАСМИНА МИХАЈЛОВИЋ)	241
Из проблематике именица с месним значењем (ТАТЈАНА ЖИГИЋ и ИВАНА ПРИБИЋЕВИЋ)	253
Дописи и питања	
Негација уз инфинитив и рјечцу <i>да</i> + презент (МИЛОРАД ЋИР- КОВИЋ)	261
Писање сложених скраћеница (ДУШАН НИКОЛИЋ)	264
Напомене уз два претходна прилога (МИТАР ПЕШИКАН)	269
Око часа и сата (МИТАР ПЕШИКАН)	273
Хроника	
ПАВЛЕ ИВИЋ: О актуелним проблемима нашег књижевног језика	276
Спомени	
Четврт века од смрти Александра Белића (ДРАГО ЋУПИЋ)	282

ИЗ ПРОБЛЕМАТИКЕ ИМЕНИЦА С МЕСНИМ ЗНАЧЕЊЕМ*

1. Питарија

1. У српскохрватском језику именица персијско-турског порекла *буреџија* означава особу која прави и продаје буреке, а *буреџиница* значи радњу у којој се овај производ продаје. До недавно, домаћи назив за особу која се бавила прављењем и продајом пита није постојао, а тако ни име за радњу (просторију) у којој би се пите правиле, продавале као готови производи или служиле као јело. Последњих година, с развојем мале привреде, у београдској средини појавио се специјални назив за оваква места на којима се готове пите продају и служе — *питарија*. У којој мери је овај назив нормативан?

2. Именица *питарија* изведена је суфиксом *-ија* (*-арија*) од одомаћене основе пореклом из грчког језика *pētta* (> преко турског *pīte*, *pide*¹) и означава „врсту колача начињеног од наслаганих и смотаних листова теста”². Од исте основе (*пита*) граде се *питин* — који припада пити, *птица* — дем. од *пита* и *питуљица* — врста уштипака, напуњених сиром или пекмезом (РМС).

Каквог је значења и прекла суфикс *-ија* односно *-арија*?

У српскохрватском језику постоји шири избор наставака за творбу именица с месним значењем: *-ана*, *-ара*, *-ик*, *-ник*, *-ло*, *-(л)-је*, *-њак*, *-ница*, *-иште*. Суфикс *-ија* (*-арија*) није забележен међу њима. Од поменутих суфикса једино се помоћу *-ана*, *-ара* и *-ница* творе именице које означавају затворену просторију.³ Размотримо да ли је неки од ових суфикса погодан за творбу нових именица с месним значењем, конкретно и од основе *пита*.

* Рађено под руководством Драгане Мршевић.

¹ Абдулах Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево 1966, п. *пита*.

² Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске (и Матице хрватске), Нови Сад — Загреб, п. *пита* (даље РМС(-МХ)).

³ Станко Жепић, *Изведенице са суфиксима за творбу мјесних именица (номина лоци)*, Језик, 1970/1971, год. XVIII, 83—90, 105—114.

Суфикс *-ана* је персијско-турског порекла (<hāne=кућа) и њим се творе деноминативне именице од домаћих основа или се, чешће, јавља као творбени формант код именица које су у целини преузете из турског језика (*кафана/кавана, механа*). У овом значењу с којим је мотивисао поменуте именице суфикс *-ана* није продуктиван у савременом језику: помоћу њега се не изводе именице са значењем места (просторије) где се прави (продаје) или служи оно што значи именица у основи.

Суфиксом *-ара* творе се именице које означавају просторију „у којој се држи оно, односно нешто ради с оним што значи основна реч, или једноставно са значењем оставе, или места за оно што значи именица у основи“⁴. Уколико би се овим суфиксом од основе *пита* градила изведеница, она би означавала просторију у којој се обавља неки посао у вези с питом (прави се, пече, продаје и сл.), а не место где се чувају (држе) пите као у остави. Од основе *пита* преко именице са значењем носиоца занимања — *питар*, изведена именица гласила би — *питара*. Занимљиво је да именица **питар* с овим значењем није потврђена у речницима савременог језика, нити у Речнику Матице српске, нити у двојезичним речницима.

Суфикс *-ница (-арница)* пружа две творбене могућности: преко придева на ни од основне речи *пита* — **питни* изведена именица гласила би *питница*. Овај придевски облик није потврђен у РМС (-МХ) у значењу „који се односи на питу, који је богат оним што значи основна именица“ и сл., какво значење имају придеви *месни, пивни, књижни* и сл., према којима постоје изведенице *месница, пивница, књижница*. Занимљиво је да у источној варијанти српскохрватског језика конкурентски облици, који постоје према овим које смо навели, имају предност: *месара* и *месарница* (према *месница*), *пивара, књижара*.

Друга је могућност да се преко облика **питар* гради именица *питарница*; овај творбени модел је продуктиван у савременом језику и нема сметњи на творбеном плану да се и од *пита*, као према *посластица* — *посластичар-ница*, направи изведеница.

Суфикс *-ија (-арија)* није издвојен као посебан суфикс с месним значењем. Међутим, у српскохрватском језику има већи број позајмљеница углавном романског порекла (из латинског, француског, талијанског језика), које су уобличене овим суфиксом. Неке од њих имају значење места, просторије, као *кафетарија* која је у РМС забележена с наставком *-арија*, а знамо да у француском или талијанском има формант — *-erie, -erie* (франц. *caféterie*); именица *винарија* такође означава „место где се про-

⁴ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамаички системи и књижевнोजезичка норма)*. Увод. Фонетика. Морфологија. Београд, Научно дело, 1964, т. 596. в.

изводи и продаје вино навелико“ (РМС). Ма како бројне биле именице овог типа, њихова је улога на творбеном плану исувише мала, да би могле да послуже као узор за творбу именица *питарија*. Зато је логично потражити објашњење у неком нелингвистичком фактору.

Можемо с правом претпоставити да је *питарија* образована по узору на код нас веома раширен, и све популарнији, назив *pizzeria*. Именица *pizzeria* је из талијанског језика, а радо се задржава у оригиналном фонолошком облику и с оригиналном грађијом, па не представља део нормативне лексике. У талијанском језику суфиксом *-eria* се творе именице с месним значењем од основа које означавају производ који се прави, прерађује или продаје на том месту: *tabaco* (дуван) — *tabaccheria* (трафика), *latte* (млеко) — *latteria* (млекара), *pellicce* (крзно) — *pellicceria* (крзнарска радња). Према *pizzeria* начињен је и српскохрватски облик *пит-арија* после адаптације у завршном слогу (*ија*) и у претпоследњем (*ар* место *ер*). Овако адаптирана, место очекиваног *питерија*, именица *питарија* се формално слаже с бројним изведеницама истог типа, чак ако облик **питар* није посведочен у српскохрватском језику. Сродност намене и величине објекта свакако је олакшала прављење нове речи према истом моделу.

4. Од могућих творбених облика изведенице од основе *пита* са месним значењем — *питана*, *питница*, *питара* и *питарница*, прва два нису препоручљива: *питана* — јер је архаичан и непродуктиван, *питница* због непродуктивности на великом делу наше језичке територије. Прихватљивија су образовања *питара* и *питарница*. Постоји још једна могућност — перифрастични назив као *продавница пита*, али он није најбољи. Недостатак овог назива је у томе што би упућивао на само један део делатности која се одвија у таквој просторији, на том месту (*продаја*), а изведеница треба да означи место где се *пита* прави, продаје и служи за јело. Постоји и други, чисто лингвистички разлог — што је име описно. С друге стране, овакви сложени називи су све продуктивнији у савременом српскохрватском језику.

Облици изведених именица с формантом *-ерија* / *-арија* имају место у језику уколико представљају адаптиране позајмљенице из других језика, обично романског порекла. Наставак *-арија* није продуктиван за творбу именица с месним значењем од домаћих основа или од давно одомаћених речи страног порекла.

Предложили бисмо на крају као решење за називе сличне врсте образовања према моделу са суфиксом *-ара* (*-арница*), дакле и *питара* и *питарница* место постојећег *питарија*, али неће бити никакве теже аномалије и ако се одомаћи назив овакав какав је.

2. Палачинкара

Још један пример оживљавања мало запостављеног творбеног модела по којем се граде деноминативне именице с месним значењем, представља новоотворена палачинкара у Новом Саду. То је специјализована просторија, по угледу на стране нпр. француске *cépages*, ресторанског типа за припремање, продају и служење припремљених палачинки. Именица је изведена од основне речи палачинка преко претпостављеног облика *палачинкар за носиоца овог занимања, које као посебно занимање код нас донедавно није ни постојало. Можда већ овај већ прихваћени облик изведенице у новосадској средини указује на једну тенденцију у језику.

Татјана Жигић

3. Винотека и жељотека

1. Један број позајмљеница типа библиотека, кинотека, дискотека и сл., које су у српскохрватски језик ушле посредством неког од модерних европских језика, сасвим је добро адаптиран и гласовним склопом, и обликом, и значењем, а неке од њих су, као библиотека, постале и творбено продуктивне (уп. библиотекар, библиотекарски, библиотечки). Ове именице, које с гледишта творбе представљају сложенице настале према грчком творбеном моделу, прихватане су као лексичке јединице у којима није релевантна њихова композицијска структура.

Тек последњих десетак година, оживљен је овај творбени модел и по узору на постојеће лексеме почеле су се у српскохрватском језику стварати сложенице у којима је први формант представљен домаћом (или одавно усвојеном) основом, а други творбени формант -тека. Тако су настале и винотека, жељотека, смехотека, врпцотека, вицотека, а у последње време квискотека, и штрумпфотека. Занимљиво је размотрити с којим значењем формант -тека учествује у творби ових српскохрватских сложеница.

Одавно прихваћене позајмљенице типа библиотека, у нашем језику имају, прво, месно значење; библиотека се у РМС даје са значењем: 1. а. збирка сређених књига и рукописа, књижница; установа и зграда у којој је она смештена и где се читају књиге; б. колекција, збирка издања одређене врсте; в. орман у коме су смештене књиге; кинотека — збирка кинематографских филмова, установа за чување старих филмова; пинакотека — галерија слика; дискотека — збирка грамофонских плоча, али и место, просторија у којој се репродукује музика (са плоча) и сл. Формант -тека који мотивише именице у овом месном значењу, имао

је у грчком (*thēkē*) значење „ковчег, шкриња, претинац, орман“ (Б. Клаић, Рјечник страних ријечи, п. библиотека).

Поред значења просторије, установе специјалне намене, тј. намењене за чување, прикупљање и обављање појединих послова у вези с оним што значи именица у основи, код лексема овог типа по правилу се јавља као самостално лексичко значење — „збирка предмета означених основном речју“ (библиотека — збирка, књига, дискотека — збирка грамофонских плоча). Питање је да ли с истим значењима *-тека* мотивише нове сложенице и у којој мери је њихов настанак језички оправдан.

2. Неколико нових сложеница с формантом *-тека* регуларно понавља творбену структуру ранијих позајмљеница: нпр. *винотека* је назив београдске продавнице специјализоване за набавку, продају и сл. различитих врста одабраних вина. У РМС забележена је и *врпцотека*, и мада се уз њу даје значење „збирка снимљених мелодија на магнетофонску врпцу“, пример којим се илуструје употреба ове лексема показује да је реч о правом месном значењу (уп. У једнокатним приземним зградама налазит ће се музичка редакција, врпцотека за чување магнетофонских снимака. ВЛ 1960), дакле, *врпцотека* је са значењем просторије, установе специјалне намене; друго могуће значење ове именице (*збирка*) у речнику није потврђено.

Из анализе ових примера следи да је услов за настанак ових именица с месним значењем да први формант означава предмете који се по својим квалитетима могу сматрати збирком (уп. значење у РСАНУ п. *збирка*: „скуп предмета (обично од неке вредности) сабраних и сложених по неком реду, принципу, оно што је настало скупљањем, прибирањем, колекцијом“).

Занимљиво је објаснити откуда релативна продуктивност форманта *-тека* у творби ових именица с месним значењем и какав му је положај међу домаћим конкурентским суфиксима.

Међу могућним суфиксима за творбу именица с месним значењем од именичких основа дошли би у обзир само *-ара* и *-арница*. Суфикс *-ара* има значење просторије „у којој се држи оно, односно нешто ради с оним што значи основна реч, или једноставно са значењем оставе, или места за оно што значи именица у основи“ (М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, т. 596. в); уп. *винара* — 1. просторија за прераду и смештај вина; 2. продавница вина, винарница (РСАНУ). Како суфикс *-ара* нема искључиво значење просторије која служи као складиште, остава и сл., а не носи као ни *-арница* (винарница) никакви информацију о томе да се предмети означени основном именицом (вина) морају схватити као колекција, одабрана по посебним квалитетима и вредности, то је именица *винотека* с овом семантичком компонентом у предности (уп. *винарница* — продавница вина).

Дакле, с овим значењем формант *-тека* оправдано заузима место међу творбеним средствима, јер међу домаћим суфиксима има првог еквивалента.

3. На нешто другачији начин може се објаснити настанак сложеница типа *жељотека*, *смехотека*, *квискотека* и сл. Оне се више не могу посматрати као именице с месним значењем, јер формант *-тека* уноси искључиво значење збирке, колекције посебне врсте. Код ових именица поставља се још и питање да ли се именицом у основи заиста означава нешто што се може сакупљати, чувати, остављати у збирку, тј. о каквим збиркама је реч.

Поводом оваквих сложеница већ је било речи у Језику (год. XXV, 5, 1977/78). У чланку *Мјешовите творенице* С. Бабић је забележио следеће сложенице: *врпцотека*, *смјехотека*, *вицотека* и *игротека*. За *врпцотеку* аутор чланка сматра да је стилски неутрална и добро направљена; „*смјехотека* је употребљена пригодно у хумористичкој емисији 'За вашу смјехотеку' (Радио Загреб 17. 10. 1976. у 20 сати). Мислим да је у том контексту та твореница добро употрејебљена. А забиљежио сам и ријеч *вицотека* (Студио, 4. 2. 1978, 81). Ријеч је о правој спремници вицева: један је књиговођа скупио 400 000 вицева и карикатура, уруцбирао их и смјестио у фасцикле с темама и подтемама. Заиста права *вицотека*." (стр. 138). Уз именицу *игротека*, како је у „пионирској књијници и читаоници" названа „*посудионица играчака*", Бабић каже: „Кад не знамо боље ријечи, добра је и *игротека* јер се не противи творбеном саставу" (стр. 138). Чини се да се у Бабићевом коментару уз именицу *вицотека* садржи објашњење степена нормативности и језичке оправданости ових сложеница.

Ако оставимо по страни *игротеку*, именице *жељотека*, *смехотека* и *квискотека* функционишу као називи телевизијске или радио-емисије.

Жељотека је назив новосадског музичког програма у којем се емитују снимци музичких жеља, тј. где поједини певачи певају по својој жељи своје или туђе песме. Очигледно је *жељотека* направљена по угледу на *дискотеку*, која такође даје име једној емисији (За вашу *дискотеку*) у којој се емитују музички снимци, дакле, има значење „збирке музичких снимака".

Квискотека је начињена по истом моделу: то је назив серије квиз-емисија које се управо емитују четвртом на ТВ-програму. Наизглед, *квискотека* би се могла и другачије тумачити: гледаоцима квиз-емисија познато је да лутка (маскота) „*квиско*" у овим такмичењима има важну функцију — појединац који уложи „*квиска*", којег је претходно морао показаним знањем да освоји, бори се за удвостручени број бодова у даљем такмичењу. Па ипак, *квискотека* није никаква збирка конкретних „*квискова*", већ се може претпоставити да је формално адаптирана (*квиз-о-тека)

према дискотека, а подударност првог форманта (квиско-) с „квиском“ је можда хотимична, али привидна.

Смехотека је такође назив забавне емисије у којој се емитују снимци текстова комичног садржаја, шала које побуђују смех; дакле, и овде је реч о збирци снимака посебне садржине, намене и сл.

Напоменућемо да једна емисија која је у актуалном ТВ-програму носи назив ТВ-кинотека: уторком на РТВ емитују се филмови из телевизијске кинотеке — „телевизијске збирке старих филмова“.

Дакле, ниједна од разматраних лексема не може се у контексту у којем је употребљена интерпретирати као именица с месним значењем; такође, ни као збирка конкретних предмета, означених основном именицом, која би се на таквом месту чувала. Реч је о творби сложеница у којима формант *-тека* има значење збирке музичких / филмских... снимака у којем је релативно продуктиван. Тако настају диско-/кино-/фото-/видео... теке, са страном основом, али и са домаћом — жељотека, смехотека и сл. Ове лексеме адекватно су употребљене као називи емисија у којима се такви садржаји емитују.

Код сложеница овог типа с домаћом основом, из стилских потреба, углавном ради постизања ефекта, необичности, замењује се конкретна именица таквом која је у датом контексту могућа: у време резервисано за емитовање музичких снимака емитују се „музичке жеље“, и само „жеље“; оваква пракса од раније је позната, треба се сетити радио-емисије „Вечерња ревија жеља“ у којој су емитоване песме по жељи слушаца.

Могућност за функционисање ових сложеница у језику лежи у суженом значењу форманта *-тека*, који са значењем „збирке снимака добијених посебном техником“ постаје посебно продуктиван. Али без обзира на то да ли имају развијено и месно значење или само значење збирке, да би биле нормативне, ове сложенице морају у основи имати именицу којом се означавају предмети који се, као што смо већ нагласили, могу сматрати као посебна збирка.

С оваквим објашњењима јасније нам је зашто игротека коју помиње С. Бабић звучи необично, мада, по њему, не излази из система: у основи јој је редукована именица (играчка) а сложеница има значење места где се чувају и посуђују играчке; тешко је замислити да је реч о збирци играчака, тј. о предметима који се по својим квалитетима сматрају збирком.

4. Остаје нам да објаснимо разлог релативне продуктивности форманта *-тека* у овом значењу и овој функцији.

У српскохрватском језику нема посебног суфикса којим би се твориле изведенице са значењем збирке снимака различите врсте, добијених различитим техникама, мотивисане основном речју. У

нашем језику се за творбу именица са значењем збирки употребљавају суфикси *-ар*, *-арица* и *-ник*, али све са значењем рукописних или штампаних збирки текстова одређеног садржаја; уп. *песмар* — покр. в. *песмарица* РЈАЗУ; *песмарица* (*пјеснарица*) — зборник популарних песама; *буквар*, *словар*; *речник* — књига у којој су речи једног језика изложене азбучним (абecedним) редом, с тумачењима њихових значења или с преводом на страни језик [...]; *молитвеник* — књижица с разним молитвама; *требник* — црквена књига са молитвама које се читају кад се врши какав верски обред; *зборник* и сл.

Поред ових, мало продуктивних суфикса, у употреби су описни називи: *збирка новца/оружја/марака/значака* и сл.

На овај начин, својим значењем и функцијом, формант *-тека* попуњава једну празнину у творбеном систему српскохрватског језика.

Ивана Прибићевић